

Akkor tehát miért is ne?

Válasz Tózsér János „Miért ne legyünk mentális fikcionalisták?” c. írására

Noha megtisztelő, hogy a *BUKSZ* viszonylag hosszú recenzióra találta érdemesnek a könyvemet, a recenzió maga mégis igen problematikus. Ez betudható annak, hogy a recensens nem értette meg sem a könyvet, sem az általa kritizált fejezetek mondanivalóját. Ellenvetései leginkább a tágra nyílt szemmel ismételtetett „Lehet ebben komolyan hinni?” (33. old.) kérdés valamely változatára futnak ki. Védekezés gyanánt ezért megmutatom, hol és hogyan csúszott félre ez a recenzió.

Tózsér Jánosnak három ellenvetése van, megyek sorban. Az első, hogy érveléssel ellentétben, „[a] népi pszichológia tényállító jellegének tagadása esetén nem hihetünk komolyan a mentális állapotok létezésében” (31. old.). Amit Tózsér ehhez érvenek szán, az a következő: (1) csak akkor hihetjük, hogy vannak mentális állapotok, ha azok olyanok, amilyenek normálisan tapasztaljuk, és (2) ha népi pszichológiai vélekedéseink legalább egy része igaz. Sok baj van itt (pedig nem is fogok a „komolyan hinni”, „normálisan tapasztalni”, „egy része” kifejezések homályosságán lovagolni). Egyrészt a két kritérium nem fér jól össze. Ha ugyanis csak népi pszichológiai vélekedéseink egy részének igazságát követeljük meg, akkor másik részük esetében megengedjük, hogy azok ne olyanok legyenek, amilyenek normálisan tapasztaljuk, tehát (2) arra enged következtetni, hogy (1) hamis. Másrészt (1) sok mindent figyelmen kívül hagy, a népi pszichológia történeti változásaitól kezdve addig, hogy bizony sokak szerint értelmes ennek terminusait természeti fajtanevekként kezelni. A könyvben jelzem: e megfontolások azt sugallják, hogy a népi pszichológia fogalmai *nem* konstitutívak a »mentális« jelentése tekintetében. Mindezzel Tózsér nem vet számot, a fenti, zavaros megfontolásokon alapuló válasza csak annyi: De.

Egyébként ebben a részben (is) úgy tűnik, mintha a recensens hasonló

témában egy másik könyvet olvasott volna, mert nem azt rekonstruálja és nem azt bírálja, amit mondok. Úgy véli, „a népi pszichológiai diskurzus természetével kapcsolatos antirealizmus szerint a népi pszichológiai mondatok valójában *nem reprezentációk*, tulajdonképpen *nem is valódi proпозиciók*”. Lehetséges ilyen antirealizmust is képviselni (pl. ex-presszivizmus címke alatt futhatna), de nem minden anti-realizmus ilyen, a fikcionalizmus például egészen konkrétan nem ilyen. Nemcsak az enyém, hanem semmilyen más (modális, morális stb.) fikcionalizmus sem ilyen – mint azt Tózsér, egy remek kortárs metafizikai tankönyv szerzője alkalmasint tudja is. De Tózsér, a recensens nem tudja. Megtudhatta volna a 185. oldalon, ahol egészen világosan kiderül, hogy itt bizony proпозиciókról és reprezentációkról van szó, csak ezek éppen nem reprezentálnak semmit: fikciók. Sőt egy lusta recensens már pusztán a könyv címéből is gyanút foghatott volna.

A könyv központi gondolata éppen-séggel az, hogy bár a népi pszichológia az orientáció eszköze a társas világban, e funkciójának nem úgy tesz eleget, hogy igaz reprezentációkkal szolgál az ágensek belső világáról, hanem úgy, hogy motiválni képes *affektusokat fejez ki*. A népi pszichológia ugyanakkor reprezentációkkal szolgál, sok mindent reprezentálhatunk a fogalmaival. Akár élettelen tárgyak mozgásának mögöttes okait is. Azonban a népi pszichológiai diskurzust tulajdonságai alkalmatlanná teszik arra, hogy igaz reprezentációkkal szolgáljon. Mondjuk talán úgy: *escheri* reprezentációkat kínál. Escher képei egészen világosan ábrázolnak valamit, de gyakran lehetlenséget – nem veridikus reprezentációk tehát, nem is ez a céljuk. A népi pszichológia is olyan reprezentációkat kínál, melyek nem az igazságra irányulnak, de ettől függetlenül – a releváns affektusok kommunikációja révén – hatékonyan szolgálgják a társas orientációt. Általánosan fogalmazva tehát: ha egy diskurzust fikcionalista módon értelmezzük, akkor azt mondjuk, hogy bár kijelentései reprezentálnak, és igazságértékük is van, nem ez a tulajdonságuk fontos, hanem az a tartalom, amely igazságfeltételekkel nem meghatározható.

Érdemi ellenvetéshez legközelebb Tózsér a második megjegyzésével jut, bár ez is leginkább inszINUÁCIÓ formáját ölti. Hogy mi közöm az álláspontommal összefüggésbe hozott logikai behaviorizmushoz, azt nem tudom. Nem gondolom, hogy a mentálisállapot-terminusok jelentése viselkedési terminusokban megadható lenne, ebben az esetben ugyanis rendelkezésre állnának azok a generáló elvek, amelyekre keresztül a népi pszichológia szisztematikusan kapcsolódna (viselkedési) tényekhez, és amelyeket explicite hiányolok. Ez tehát ismét félreértés. Nem kell logikai behavioristának lenni, hogy az ember fogalmi kapcsolatokat találjon a népi pszichológiai diskurzusban. Ezeket például Davidson is megtalálja, csak megpróbálja megúszni ennek következményeit (de ahogy a könyvben igyekszem megmutatni: sikertelenül). Gondolom, Davidson Tózsér szerint sem logikai behaviorista.

Tózsér állításával (31. old.) szemben nem tagadom a mentális okozást, mi több: mondanivalóm sincs róla. Az állításom annyi, hogy népi pszichológiai fogalmakkal nem lehet eseményeket úgy reprezentálni, hogy azok a hume-i kritériumnak megfeleljenek. Sajnos a recensens állításával szemben nem mondom azt, hogy a 'fél' jelentése, hogy 'elkerülő viselkedést tanúsít'. Annyit mondok, hogy a kettő között *fogalmi kapcsolat van*, és még hangsúlyozom is, hogy nincs szó analiticitásról. Bizonyos szomatikus folyamatok zajlanak bennünk, amelyek a viselkedésünk okai. De ha ezek reprezentációjára népi pszichológiai fogalmakat használunk, azt csak a diskurzus logikájának engedelmessége tehetjük, ami a reprezentáció egy bizonyos módját teszi lehetővé, és nem másmit. A recensens vitathatná, hogy jól rekonstruálom-e ezt a logikát, de nem ezt teszi, hanem ehelyett az általam tárgyalt problémát egy másikkal azonosítja, és ezek után csodálkozik a bátorságomon, és megállapítja, hogy szembekerülök saját koncepciómmal. Én csodálkozom a félreértés magabiztosságán.

Legyünk azért korrektek: van egy nyúl farknyi és mellékes ellenvetés, amely releváns is lehetne, ha érvvé lenne fejlesztve. De inkább „ugyan ki

állítaná” felkiáltás kapcsolódik hozzá: ugyan ki állítaná, hogy az ’Endre agyonverte anyját, mert örökölni akart’ magyarázat fogalmi kapcsolatokra támaszkodik? Én bátorkodom állítani. Noha itt a fogalmi kapcsolat nem olyan közvetlen, mint a ’félelem’ és az ’elkerülő viselkedés’ fogalmi között, mégis van. Íme röviden: az ’agyonverték’ fogalma implikálja a ’halál’ fogalmát; akit agyonverték, az halott. Örökölni (fogalmilag) csak attól lehet, aki halott. Aki valamire vágyik (örökölni), az a vágy teljesülésének feltételeit elő kívánja idézni (öl). (Persze, hogy itt valami magyarázatfélélet kapjunk, ehhez még legalább hallgatólágoosan hozzá kell értenünk minimum Endre azon vélelmét, hogy az agyonverés célravezető ebben a helyzetben.) És ez bizony mind *a priori*: pusztán az agyonverés, halál, vágy, öröklés fogalmait kell ismerni, nem kell tapasztalat. És persze mind *ceteris paribus*, azaz csak akkor következik az öröklésvágyból a gyilkosság, ha Endrének egyéb mentális állapotokat és jellemvonásokat nem tulajdonítunk (pl. szereti az anyját, nem lenne képes ölni). Tózsér példája csak némiképp komplexebb, de nem cáfolja, amit mondok. (Egyébként meg remekül rávilágít a népi pszichológiai értelmezések kontrasztív használatára, melyet a könyvben ugyancsak tárgyalok.)

Ami a harmadik kifogást illeti, jelesül hogy beszélek intencionalitásról, de annak fenomenális karakteréről nem, sőt nem is érvelek a kettő elválaszthatósága mellett, nos, erre – és tulajdonképpen az egész recenzióra – azt válaszolom, hogy valóban írhattam volna erről is, de az egy másik könyv lett volna. Sajnálom, hogy nem azt a könyvet írtam meg, amelyet Tózsér olvasni szeretne. Vagy inkább: amelyet filozófiai előítéleteivel olvasni tud. Hogy ezzel a recenzióval ez a baj, az a következőből is világos: bár a magam részéről intencionalitásról nemigen beszélek, Tózsér szerint mégis „igen sokat” (33. old.). Teszi ezt a megállapítást az után, hogy az előző oldalon a következőt idézi tőlem: „nincsenek a népi pszichológiai kijelentéseknek megfelelő mentális állapotok, s *a fortiori* nincsen ezeknek az állapotoknak intencionalitásuk, nem lehetnek tudatosak stb.” Mire átért erre az oldalra,

ezt már biztosan elfelejtette. És hogy hallgatásom az intencionalitásról hiba volna, mert a népi pszichológiában jórészt intencionális állapotokról beszélünk? Nos, csak akkor és annyiban, ha és amennyiben elismerjük, hogy a vélekedésekről szóló beszédünk állapotokról szóló, állapotok leírásával operáló beszédmód. Az egész könyvem ezt tagadja. Sajnálom, hogy a recenzens ezt nem vette észre.

DEMETER TAMÁS

Viszontválasz Demeter Tamásnak

Demeter Tamás szerint nem értettem meg könyve mondanivalóját, és koncepciójával szemben felhozott ellenvetéseim félreértéseken alapulnak. Bírálatommal szemben négy komolyabb kritikai megjegyzése van – az alábbiakban ezeken megyek végig.

1. Demeter a könyvének második fejezetében kétféle mentális realizmust különböztet meg egymástól. Azt állítja: mentális realizmuson érthető pusztán az, hogy léteznek mentális entitások (ebben az értelemben a mentális antirealizmus azt jelenti, hogy nincsenek mentális entitások), de érthető az is, hogy a népi pszichológiai diskurzus természete szerint tényállító jellegű (ebben az értelemben a mentális antirealizmus azt jelenti, hogy a népi pszichológiai diskurzus természete szerint nem tényállító). Bírálatomban amellet érveltem, hogy e két megkülönböztetés – szemben Demeter álláspontjával – nem független egymástól.

Demeter szerint az érvem félresiklik. Csakhogy az érv, amit válaszában tőlem idéz és bírál, nem a tulajdonképpen érvem. Az egy bekezdéssel feljebb olvasható. A következőről van szó. Demeter szerint, ha valaki tagadja azt, hogy a népi pszichológia tényállító diskurzus, akkor ez azt jelenti: „a népi pszichológia akkor sem képes beszámolni [mentális entitásokról], ha ilyenek léteznek – vagy ha úgy tesszük: ezek nem lehetnek olyanok, mint amilyenek a népi pszichológia ábrázolja őket.” (98. old.) Ez az, amivel nem értettem/értek egyet. Az érvem: (1) ha a mentális entitások nem

lehetnek olyanok, amilyenek a népi pszichológia ábrázolja őket, akkor a mentális entitások nem lehetnek sem intencionálisak, sem fenomenális tudatosak, sem olyanok, amikhez introspekcióval hozzáférünk. Miért? Azért, mert a népi pszichológia törvénytelenen *ezeket* „tanítja” a mentális entitásokról. (2) Ha a mentális entitások nem rendelkezhetnek az iménti három tulajdonsággal, akkor éppen *azokkal* a tulajdonságokkal nem rendelkeznek, amelyekre hivatkozva egyébként megkülönböztetjük őket a pusztán fizikai entitásoktól. (3) Ha egy entitás a fentebb említett három tulajdonság egyikével sem rendelkezik, akkor azt éppúgy nincsen okunk mentálisnak tekinteni, mint ahogyan nincsen okunk fizikainak tekinteni egy olyan entitást, amely egyetlen olyan tulajdonsággal sem rendelkezik, amelyeneket a fizika tudománya a fizikai entitásoknak tulajdonít. Mindez szerintem azt mutatja: ha tagadjuk a népi pszichológia tényállító voltát, akkor nem hihetünk *komolyan* (igenis: komolyan!) a mentális entitások létezésében.

Nem igazán értem, miért segítene Demeter álláspontján az, amit a válaszában ír: „bizony sokak szerint értelmes [a népi pszichológia] terminusait természeti fajtanevekként kezelni.” Mintha nem tekinthetnénk természeti fajtáknak a vélekedéseket, vágyakat, gondolatokat stb. akkor, ha elfogadjuk a népi pszichológia tényállító jellegét! De nem csak ez a bajom. Egyszerűen nem látom be (és ebben nem csak Demeterrel van vitám), hogyan tekinthetjük természeti fajtáknak a vélekedéseket, vágyakat, gondolatokat stb., ha azok nem rendelkeznek egyetlen olyan tulajdonsággal sem, amiket a népi pszichológia nekik tulajdonít. Mi rögzíti mentális predikátumaink referenciáját, ha a mentális entitásoknak nincs sem intencionalitása, sem fenomenális karaktere, és introspekcióval sem hozzáférhető?

2. Demeter azzal illusztrálja, hogy nem értettem meg könyve mondanivalóját, hogy míg szerintem azt állítja: a népi pszichológiai mondatok nem reprezentációk, s nem is valódi pozíciók, addig ő *expressis verbis* azt állítja, hogy azok. Ez valóban így van. Könyve egy helyén így ír: „pszicholó-

giai kijelentéseink valóban reprezentálják az ágenseket, igazságfeltételeik megadhatók” (185. old.), és a bírálatomra írt válaszában is így fogalmaz: „itt bizony propozíciókról és reprezentációkról van szó”.

Tényleg ennyire félreértettem volna a szöveget? Úgy tűnik, igen, de talán van mentességem. Mégpedig az, hogy Demeter eltér a bevett terminológiától, mely egymáshoz képest definiálja, mi a „propozíció”, a „tény” vagy a „tényállítást”. Mert való igaz, hogy Demeter azt állítja: a népi pszichológiai mondatok propozíciók és reprezentációk, de azt *is* állítja (ráadásul ez könyvének egyik fő tézise!), hogy „a népi pszichológia *nem tényállító* diskurzus” (47. old., kiemelés tőlem, T.J.). Ez zavart meg. Ha ugyanis a népi pszichológiai mondataink valóban nem tényállítók (ahogy Demeter mondja), akkor – legalábbis a terminusok sztenderd használata szerint – ez azt jelenti, hogy nem is valódi propozíciók, ugyanis a propozíciók definíció szerint azok a dolgok, melyek igazak vagy hamisak lehetnek, vagyis azok a dolgok, melyeket vagy igazzá tesz egy *tény*, vagy nem tesz igazzá. (A tény sztenderd definíciója: az a valami, ami igazzá teszi a kontingensen igaz propozíciókat.) Ha pedig a népi pszichológiai mondataink mégiscsak propozíciók és reprezentációk, akkor – megint csak a sztenderd terminológia alapján – kézenfekvőnek tűnt azt gondolnom, hogy egyben tényállítók. Mivel azonban Demeter egyik fő tézise, hogy a népi pszichológiai mondataink nem tényállítók, kézenfekvőnek tűnt azt gondolnom, hogy szerinte ezek nem is propozíciók és reprezentációk.

3. Demeter szerint egy cselekvés mentális állapotokkal/eseményekkel történő magyarázata valójában nem oksági magyarázat, mivel fogalmi kapcsolat áll fenn a cselekvés és a mentális állapotot leíró mondat között. Az egyik érvem Demeter álláspontjával szemben az volt, hogy ha vesszük például azt a cselekvésmagyarázatot, hogy „Endre agyonverte az anyját, mert örökölni akart”, akkor nagyon nem plauzibilis azt gondolni, hogy a mentális állapot (örökölni akar) és a cselekvés (agyonverte az anyját) között fogalmi kapcsolat van. Deme-

ter a válaszában nagyon leleményesen azt igyekszik megmutatni: valójában ebben az esetben is jogosan beszélhetünk fogalmi kapcsolatáról, így a fentebbi cselekvésmagyarázat nem oksági természetű.

Azért nem győz meg Demeter válasza, mert valami hasonló számos, egyértelműen oksági magyarázatról is elmondható. Vegyük például azt a mondatot, hogy „összeomlott a híd, mert felrobbantották”. Demeter mondhatná: nyilvánvalóan fogalmi kapcsolat van a híd összeomlása és a felrobbantása között. Ha ugyanis valamit felrobbantanak, akkor az (*ceteris paribus*) megszűnik létezni (fogalmi kapcsolat). A hidak és más, ehhez hasonló építmények megsemmisülése vagy fokozatos, mondjuk úgy, hogy lassan szétszedik őket részekre, vagy hirtelen szűnnek meg létezni, és esnek részekre. (Fogalmi igazság, hogy valami vagy fokozatosan, vagy nem fokozatosan szűnik meg létezni, s az is fogalmi igazság, hogy minden összetett, részekből álló tárgy megsemmisül, ha részeire bomlik.) A hidak és más hasonló építmények hirtelen megsemmisülése nem más, mint hirtelen részekre bomlásuk. Egy híd hirtelen részekre bomlása (*ceteris paribus*) nem más, mint az összeomlása. Következésképpen – érvelhetne Demeter – fogalmi kapcsolat van a híd felrobbantása mint esemény és a híd összeomlása mint esemény között, ennél fogva a köztük lévő kapcsolat nem lehet oksági.

Több tanulság is adódik. A legfontosabb talán ez: abból, hogy az x és y dolog közti viszonyt le tudjuk úgy is írni, hogy x és y között fogalmi kapcsolat van, még nem következik, hogy a köztük levő viszony nem oksági.

4. Demeter szerint az is jól mutatja, hogy nem értettem meg a könyve mondanivalóját, hogy (1) azt gondolom, sokat beszél az intencionálisról, mikor ezt valójában nem teszi, ráadásul (2) önellentmondásba is keveredem, mert miután megállapítom, hogy sokat beszél intencionálisról, azt állítom, hogy szerinte nincs is intencionális.

Nézzük az (1)-t. Demeter valóban nem írja le könyvében gyakran az „intencionális” szót, de azért tudni kell: a kortárs filozófiában a leg-

több filozófus szinonim értelemben használja az „intencionális”-t a „reprezentáció” kifejezéssel, melyről Demeter viszont *expressis verbis* tényleg igen sokat beszél. Körülbelül így szokás gondolni: egy mentális állapot/esemény akkor intencionális, ha valamilyen módon valamire irányul, azaz reprezentálja azt valamilyen módon. Ez az egyszerű oka, miért írtam azt, hogy Demeter sokat beszél az intencionálisról.

Nézzük a (2)-t. Demeter a könyvében tagadja, hogy volnának intencionális és tudatos mentális események. Nyilvánvaló, ha valaki valamilyen okból tagadja valaminek a létezését, akkor az illető gyakran beszél a kérdéses „dologról”. Aki például amellet érvel, hogy nincsenek boszorkák, érvelése során nyilván beszél a boszorkákról. Tehát semmi ellentmondás nincs abban, hogy valaki valami olyasmiről beszél, amiről azt gondolja, hogy nem létezik. Következésképpen: ha azt állítom, hogy Demeter sokat beszél az intencionálisról, amiről pedig azt gondolja, hogy nem létezik, akkor nem mondok ellent önmagamnak.

Végezetül még valami. Végigolvastam a *BUKSZ* 2008. téli számát, melyben Demeter könyvéről írt recenziumot szerepel. Ennek során azt vettem észre, hogy az írásom az egyetlen (viszonylag) negatív, amolyan vitatkozásos bírálat. Így óhatatlanul az a benyomás alakulhatott ki, hogy egy sor nagyszerű könyv van, de Demeteré nem az. Nagyon nem akartam ilyen látszatot kelteni! Demeter könyvét – bár könnyen lehet, hogy félreérttem – változatlanul jó filozófiai műnek tartom, amelynek mondanivalójával nem értek egyet.